

Биљана Ч. Милошевић Шошо¹
Универзитет у Источном Сарајеву,
Филозофски факултет,
Катедра за социологију
Пале (Република Српска
– Босна и Херцеговина)

32:929 Марковић С.
316.624(497.11)"18"
323.2(497.11)"18"
Преједни научни рад
Примљен 12/09/2025
Прихваћен 13/11/2025
doi: [10.5937/socpreg59-61469](https://doi.org/10.5937/socpreg59-61469)

СОЦИОЛОШКА АНАЛИЗА СОЦИОПАТОЛОШКИХ ПОЈАВА У ДЈЕЛУ СРБИЈА НА ИСТОКУ СВЕТОЗОРА МАРКОВИЋА

Сажетак: У Србији 19. вијека, уочи модернизацијских процеса, јавља се критички глас који указује на друштвене, политичке и моралне девијације новог поретка. Један од најзначајнијих представника оваквог погледа био је Светозар Марковић. Његово дјело *Србија на истоку* представља политички и социолошки трактат, али и оштру критику неправди и дисфункција српског друштва након ослобођења од Османлија. Циљ рада је да, примјеном анализе садржаја и социолошког теоријског оквира, систематизује социопатолошке појаве описане у дјелу, те прикаже Марковићеве реформске приједлоге и визију друштвене трансформације. Анализа показује да његови увиди остају актуелни и данас, као оквир за разумијевање системских девијација и потребе за етичком одговорношћу.

Кључне ријечи: социјална патологија, социолошка анализа, Светозар Марковић (1846–1875), *Србија на Истоку*

УВОД: ИСТОРИЈСКИ И ДРУШТВЕНИ КОНТЕКСТ ДЈЕЛА

У другој половини 19. вијека Србија је пролазила кроз процес транзиције из феудалног у грађанско друштво. Тај период представља један од најзначајнијих периода у историји српског народа, обиљежен процесом ослобођења од вишевијековне османске власти и интензивним промјенама у политичком, друштвеном и економском систему. Очекивања народа била су велика: обећавана је једнакост, слобода и праведност. Међутим, умјесто тога, формира се нова елита која је узурпирала власт и користи државне ресурсе за сопствену добит. Друштвене разлике не само да се нису укинуле већ су добиле нове облике. Србија се у овом раздобљу налази на раскршћу између традиционалних вриједности и нових европских идеја које су стизале уз

¹ milosevic_biljana@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0003-3533-2980>

модернизацију државе и друштва. Тај период карактерише и нагли развој бирократије, формирање нове елите, друштвене неједнакости и бројни изазови који ће утицати на настанак различитих облика социопатолошког понашања у српском друштву (Čalić, 2004). У таквом контексту појављује се Светозар Марковић (1846–1875), социјалиста, публициста и политички мислилац који инсистира на нужности дубоких друштвених промјена (Skerlić, 1910). Његово дјело *Срдија на истоку* написано је 1872. године као критика политичког и економског система, али и као визија друштва заснованог на праведности, образовању и народној самоуправи. Дјела и мисли Светозара Марковића добијају посебан значај јер представљају један од првих покушаја да се системски и критички приступи анализи ових појава. Светозар Марковић, рођен у Зајечару 1846. године, припадао је породици која је одмалена његовала културне и патриотске вриједности. Његова младост је протекла у бурним временима када су идеје о националном ослобођењу, друштвеној правди и једнакости добијале све више простора у јавном животу. Образовање је стицао у Русији и западној Европи, гдје је био изложен утицајима социјалистичких и демократских идеја које ће у значајној мјери обликовати његов критички став према друштвеним приликама у Србији. Марковић је био не само мислилац већ и активан учесник у политичком животу, посвећен борби против неправди, корупције и неправилности које је препознавао као препреку напретку и друштвеном препороду. Његово најпознатије дјело, *Срдија на истоку*, представља дубоку и оштру критику тадашњег стања у друштву. Марковић у њему анализира политичке, економске, социјалне и моралне девијације које су, према његовом мишљењу, системски уткане у структуру друштва и воде ка његовом урушавању. Ово дјело се може посматрати као један од првих покушаја социолошке анализе у српској мисли и као основа за развој критичких теорија друштва. Циљ овог рада је да на основу *Срдије на истоку* прикаже и анализира главне облике социјалне патологије које су се тада манифестовале у српском друштву, као и да пружи увид у Марковићев модел друштвеног препорода као потенцијално рјешење за њихово превазилажење. Поред тога, рад ће упоредити Марковићев приступ са савременим теоријама социјалне патологије у друштвеним наукама, како би се истакла његова релевантност и за данашње прилике. Методолошки, рад ће комбиновати историјско-социолошку анализу Марковићевог текста са критичким приступом теоријама друштвених девијација и друштвених структура. Овим приступом настојаћемо да прикажемо како су представљене социопатолошке појаве у 19. вијеку биле одраз дубљих структурних проблема и како ће одговарајуће теоријске перспективе помоћи у разумијевању и њиховом сузбијању.

ТЕОРИЈСКЕ ПОСТАВКЕ СОЦИОПАТОЛОШКИХ ПОЈАВА У СОЦИОЛОШКОМ И МАРКОВИЋЕВОМ КОНТЕКСТУ И ПРИМЈЕЊЕНИ МЕТОДОЛОШКИ ПРИСТУПИ

У социолошкој теорији, посебно у области социјалне патологије, свако понашање које подразумева одступање од прихваћених друштвених норми, објашњава се као друштвено неприхватљиво понашање које се региструје у неке од форми

социопатолошког дјеловања. Дакле, овакве форме понашања карактеришу дјеловање, ставове или друштвене појаве које одступају од уобичајених, прихваћених норми и вриједности у једном друштву. Ове норме могу бити формалне, као што су закони и прописи, али и неформалне, као што су обичаји, моралне и етичке норме. Постојање оваквих појава, које су сложени социјални феномени, указује на постојање тензија, конфликта и неусклађености у друштвеном систему. Због тога су њихова проучавања од изузетног значаја за разумијевање функционисања друштва, одржавања социјалног реда и механизма друштвене контроле. Социопатолошки формати дјеловања могу бити индивидуални (попут криминалног понашања), али и структурни – када саме друштвене институције функционишу супротно интересима већине. У Марковићевој анализи, социјална патологија није ограничена на појединачне преступе, већ се тиче читавих система. Он указује на корупцију, неправдоправност, институционалну неефикасност и моралну декаденцију као симптоме дубоке друштвене патологије. У том смислу, његов приступ је ближи модерном критичком социолошком моделу. Један од првих теоретичара који је системски приступио проучавању социопатолошких форми понашања био је Емил Диркем (Émile Durkheim, 1858–1917), који је у својој теорији друштвене солидарности и концепту аномије, указао на то да нагле друштвене промјене могу довести до слабљења или губитка друштвених норми, што резултира порастом оваквих појава.

„Солидарност која произлази из сличности јака је утолико уколико је колективна свест већа и уколико појединци имају мање своје индивидуалности. Али како се друштва развијају, на место ове механичке солидарности долази органска, која почива на подели рада и узајамној зависности појединаца. Ако подела рада не буде регулисана моралним правилима, ако свака функција не добије своје одређено место и своја ограничења, настаје стање аномије. Тада односи између функција остају неодређени, па се појављују сукоби и кризе“ (Durkheim, 1972, str. 104–370).

Аномија, у овом смислу, означава стање „нормне празнине“ у друштву у коме појединци више нису сигурни које понашање је прихватљиво. Овај концепт се показује посебно релевантним у временима брзих друштвених и економских трансформација, попут оног у коме је живио Марковић. Роберт Мертон (Robert King Merton, 1910–2003), настављач Диркемове мисли, развио је теорију аномије која је посебно усредсређена на сукоб између културних циљева и доступних легитимних средстава за њихово постизање. Он наводи да када појединци или групе у друштву нису у могућности да легитимним путем остваре очекиване циљеве, могу прибјежавати патолошким стратегијама – од иновације и ритуализма до повлачења или побуне. Овај модел омогућава разумијевање различитих облика социопатолошког понашања као одговора на структурне неједнакости у друштву.

„Друштвена и културна структура производи притисак на појединце унутар те структуре да испоље девијантно понашање. Када се културни нагласак на циљевима успеха одвоји од легитимних средстава за њихово достизање, развија се напетост која води у аномију. Различити облици адаптације – конформизам, иновација, ритуализам, повлачење и побуна – представљају алтернативне начине реаговања на тај притисак“ (Merton, 1979, str. 186–187).

Карл Маркс (Karl Marx, 1818–1883) и марксистичка школа доносе другачију перспективу, гдје облици социјалне патологије нису појединачна одступања већ су одраз дубоко укорјењених друштвених неправди и класних сукоба. Док Диркем или Мертон друштвену патологију посматрају углавном као одступање појединца или групе од прихваћених друштвених норми, Маркс указује да се она мора разумјети у оквиру структурних неправди и класних односа. Било који облик социопатолошког понашања не схвата се као појединачна грешка, већ као симптом дубоко укорјењене друштвене неједнакости. Према Марксу, капиталистички систем генерише неједнакости и експлоатацију, што доводи до социјалних тензија и оваквих појава које су у ствари посљедица структурне неправде. Марксистичка теорија ставља акценат на друштвене и економске услове који обликују понашање појединца и група, посматрајући девијацију као симптом друштвене кривике, а не као изоловану појаву. У *Комунистичком манифесту* Маркс и Енгелс (Friedrich Engels, 1820–1895) наглашавају:

„Историја свих досадашњих друштава јесте историја класних борби. Услови постојања владајуће класе јесу услови опстанка сваког друштва до сада. Експлоатација једне класе од стране друге јесте заједнички жиг свих прошлих векова“ (Marx & Engels, 1946, стр. 7).

Овим су указали да су неправде и експлоатација уграђене у саме друштвене системе и да су појаве као што су сиромаштво, побуне или криминал у ствари израз тих структурних противурјечности. Слично томе, у *Капиталу* Маркс објашњава да је неправда у сржи капиталистичког система:

„Тајна примитивне акумулације јесте да се један део друштва ослободи средстава за производњу, а други део их присвоји. Ова експропријација маса од стране неколицина јесте полазна тачка капиталистичког начина производње“ (Marx, 1947, стр. 668).

Овдје је јасно истакнуто да социопатолошко дјеловање није „индивидуално одступање“ већ је посљедица структурних неправди – од експлоатације радника до системског одржавања сиромаштва. Марксистичка анализа, стога, патолошко дјеловање посматра као друштвени симптом, а не као изоловану појаву, наглашавајући да је његов извор у економским односима и класним конфликтима.

У анализи дјела Светозара Марковића *Србија на истроку*, приступ социопатолошким појавама преузимамо кроз призму ових теоријских уобличиња, с тим што ћемо нагласити његову рану марксистичку оријентацију и критички став према политичким и економским структурама. Марковић одступања у понашању посматра не као индивидуалну ману већ као системски проблем који је посљедица корумпиране бирократије, неправедних економских односа и моралног пада друштва у цјелини. Његова анализа указује на међусобну повезаност политичких, социјалних и економских одступања, што је важан допринос разумијевању друштвених проблема у ширем контексту.

С тим у вези, у наредним поглављима овог рада користићемо овај теоријски оквир да бисмо дубље разумјели карактер и узроке социопатолошких појава у Србији 19. вијека, као и њихове посљедице на друштвени живот и могућности за друштвени препород. Поред примјене квалитативне анализе на дјелу *Србија на истроку*, са

посебним освртом на дијелове у којима се описују девијантне појаве, биће укључени и референтни историјски извори и коментари савремених тумача дјела Светозара Марковића. Користиће се дескриптивно-аналитички метод, као и компаративни приступ у поређењу са модерним појмовима социјалне патологије.

Анализа социопатолошких појава у дјелу Србија на истоку

У овом дијелу рада посвећујемо пажњу суштинским друштвеним аномалијама које Светозар Марковић препознаје у српском друштву друге половине 19. вијека. Његова критика има широку димензију – од политичких, преко социјалних и економских, до моралних проблема, које посматра као повезане и узрочно-посљедичне. У Србији је 19. вијек обиљежен интензивним друштвеним, политичким и економским промјенама које су у великој мјери одредиле развој земље и услове у којима ће се обликовати бројне социопатолошке појаве. Овај период обухвата вријеме од почетка Првог српског устанка 1804. године, преко добијања аутономије, до коначног ослобођења и успостављања модерне државе. Све ове промјене доносиле су и бројне изазове који су утицали на начин на који је друштво функционисало. За вријеме османске власти Србија је била дио велике империје чија је централна власт била слаба у провинцијама. Локални управљачи и чиновници често су злоупотребљавали свој положај, што је оставило дубоке трагове корупције и неправде у српском друштву. Први и Други српски устанак били су покушаји ослобођења од овог система, али су ослобођене територије још дуго биле под економским и политичким утицајем Турске. Након Берлинског конгреса 1878. године, Србија је формално призната као независна држава, што је довело до формирања нових државних институција и централизоване власти. Међутим, овај период није био лишен проблема – напредак је праћен растућом бирократизацијом, појавом политичке корупције и социјалним тензијама. Нова српска елита која се формирала у 19. вијеку била је састављена од државних чиновника, власника земљишта, трговаца и интелектуалаца. Овај слој друштва почео је да контролише значајан дио економских и политичких ресурса. Међутим, умјесто да дјелује као покретач модернизације и социјалне правде, ова елита је често радила у сопственом интересу, искориштавајући свој положај ради личне користи. Овакви поступци су у великој мјери допринијели стварању дубоких друштвених неједнакости и социјалних тензија. Сељаштво и радничка класа, која је чинила већину становништва, често су били предмет експлоатације и манипулације од стране нове елите. Политички живот у Србији у 19. вијеку карактерише жестока борба између конзервативних и либералних партија, али и унутрашњи сукоби у оквиру истих политичких група. Овај плурализам резултирао је политичком нестабилношћу, што је олакшавало ширење клијентелизма, фаворитизма и корупције. Централизација власти у рукама појединаца или политичких елита допринијела је слабљењу локалних механизма контроле и учествовања грађана у управљању. Таква ситуација отворила је простор за злоупотребу положаја и одсуство одговорности, што су Марковић и други критичари истицали као један од највећих проблема тадашњег друштва. Економски развој Србије тог периода био је спор и неравномјеран.

Традиционална сеоска задруга, која је представљала важан облик економске организације, почиње да се распада услед утицаја капиталистичких односа и приватизације земље. Новоформирана буржоазија све више је преузимала контролу над економским ресурсима, што доводи до пораста социјалних неједнакости. Такво стање изазивало је све веће незадовољство код сиромашнијих слојева, што је доприносило расту социјалних тензија и изазивало појаву девијантних облика понашања као што су отпор, побуне и социјална нестабилност. У контексту политичких девијација, Марковић оштро критикује бирократски апарат који се развио након ослобођења од турске власти. Тај апарат функционисао је по принципима непотизма, партијске лојалности и личне користи. Указивао је на то да власт више не служи народу, већ интересима уске политичке и чиновничке елите. Чиновници, који би требало да буду у служби народа, постају самовољни и врло често корумпирани. Умјесто служења јавном добру, политика постаје средство за стицање моћи и привилегија.

„Тако су господари у Србији изчезли пре него су постали племићи или феудални кнежеви ‘бератлије’ или ‘кајмакамлије’, као што су хтели, а на место њих дошла је одма неограничена, монархистичка влада, која брзо уведе бирократски систем. Бирократска мрежа власти прекрила је целу Србију. Никаква одредита личност није могла ни да се макне, без дозволе ове силе; а свуда и на сваком месту осећала се њена влада“ (Marković, 1872a, str. 141).

Дакле, једна од централних линија критике у поменутом дјелу односи се на начин функционисања државне управе након ослобођења од турске власти. Умјесто друштва слободних и равноправних грађана, Марковић перцепира нову класу чиновника и политичких привилегованих, који власт користе као средство за лично богаћење и учвршћивање моћи. Он на овај начин илуструје како је бирократија изгубила свој првобитни смисао као слуга народа и како је постала средство за очување моћи оних који је контролишу. Овакво стање водило је ка неефикасности и одсуству одговорности и представљало је политичку аномалију као фундаментални проблем који он покушава да разоткрије, и касније понуди рјешење. Марковић критикује европску бирократију која је у Србији преузета без обзира на народне обичаје и која је народ одвојила од власти. Власт је постала средство угњетавања, а не јавног добра. Поређења ради, и у модерном добру, уз модернизовану државну управу, и даље постоји проблем неповјерења у институције, спорост администрације, корупција и осјећај да закони више служе чиновницима него грађанима. Марковић је запазио постојање социјалне и економске неправде у тадашњој Србији. Друга важна Марковићева теза је да је ослобођење од турске власти створило илузију слободе, док је у стварности дошло до успостављања нове врсте потчињености. Друштво се подијелило на имућну управљачку класу и масу обесправљених сељака и радника. Створила се нова друштвена подјела: чиновништво, политичари и богаташи на једној страни, а сиромашни, сељачки народ на другој. Земља и државне институције постају власништво нове елите, која наставља да експлоатише рад народа. Економска неједнакост, према Марковићу, није природна појава, већ резултат неправедног поретка и систематског искоришћавања. Он указује на чињеницу да велике економске разлике доводе до друштвеног незадовољства, апатије и културне стагнације.

„Нико тада није ни помишљао да је за одржање поредка у једном друштву нужно да чланови његови поштују тај поредак, да су уверени у његову правичност и да осећају његове користи. Зато је нужно пре свега да су заиста сви одношаји у друштву основани на правди – да су морални. А како може бити моралности у народу онде где је један силеџија, а други роб – један власник а други поданик?“ (Marković, 1872a, str. 194)

Ово запажање напрасног раста богатства појединаца који није био у складу са њиховим радом, већ са способношћу да присвоје плодове туђег рада, можемо поредити са данашњим великим економским разликама, јер је очигледан јаз између мањег броја веома богатих појединаца и већине која се бори са ниским примањима. Рад није главни извор благостања, већ је често облик привилегија и тржишних спекулација. Поред политичких и економских неправди, Марковић посебно истиче аморалност као посљедицу новог друштвеног поретка. Материјализам, бирократски морал, лицемерје и индивидуализам замјењују дотадашње вриједности заједништва, поштења и солидарности. Он описује чиновнички слој као класу која је „изгубила моралну везу са народом“. Умјесто етичког идеала служења заједници, јавља се нови морал – морал личне користи, који, према Марковићу, води у пропаст националне свијести и интегритета. Критиковао је западну цивилизацију која мјери успјех богатством и спољашњим сјајем, а занемарује морал и друштвену правду. Иста критика важи за данашње, потрошачко друштво и „културу изгледа“, којим влада утилитаристички морал.

„А она класа која је владала новцем, овим главним оруђем производње у ђифтинском газдинству, гледала је са најмирнијом савешћу, да се користи што боље може новчаном оскудицом и да се наплати за своје ‘услуге’. Оваки ђифтински појмови у економским одношајима имали су страшно рђав утицај на све друштвене одношаје. У друштву врлина човека мерила се по количини новаца, с којом је он располагао. Права његова у општини и на скупштини уважање код власти и право на судовима – све је зависило од богатства. Што је народ бивао задуженији, све се више истицала нова сорта аристократије: новчани власници, од којих је зависио како цео унутарњи, државни склоп тако и сва спољња политика српске државе“ (Marković, 1872a, str. 117–118).

Марковић овде дијагностикује културну и вриједносну трансформацију: друштво више није оријентисано ка општем добру, већ ка личном профиту, утицају и статусу. Упорјеђујући ово стање са стањем у данашњем, модерном добу, запажамо да имамо друштво са моралном аномијом, гдје је сасвим природно да лични интерес или корист буде примаран мотив за градњу међуљудских односа. Друштво у коме су поменути мотиви изражени, аномично је друштво у оном облику у каквом га је и Фром (Erich Fromm, 1900–1980) видио (Milošević Šošo, 2018, str. 842). Ово води ка губитку друштвене солидарности и стварању духовно празне, бирократске заједнице. Ерозија морала огледа се и у односу према образовању, култури и јавном добру.

„А под цивилизацијом они су разумевали оне установе, обичаје, начин живљења и који су у то време постојали код цивилизованих народа у Европи. Они нису разумевали да су оне спољашње форме цивилизације у којима су они видели сву цивилизацију – само форме, које се мењају и развијају код сваког народа и које су код

различитих народа са свим различите. Неке или управо већина тих цивилизованих форама, обичаја и навика у живљењу, у то време беху већ дотужали и оним народима, где су поникли. Европски народи у то време и пре тога устајаху свом силом да их сруше, кад је млади српски народ почео да их усваја. Они не могу да схвате да је основ сваке цивилизације – развијено мишљење и развијено осећање. Оно прво даје човеку знање т.ј. моћ да усаврши своју материјалну културу или средства за материјално благостање, а обоје уједно даје човеку моћ да усаврши своју духовну културу т.ј. да усаврши сва лична својства и све друштвене одношаје, без чега је и сама материјална култура или немогућна или врло несигурна“ (Marković, 1872a, стр. 118–119).

Образовање, према Марковићу, није само средство културног уздицања већ је и кључно оружје у борби против друштвене неправде. Он позива на развој образовног система који ће бити доступан свима, посебно сељацима, као носиоцима производње и традиционалне моралне снаге. И од стране западних теоретичара, Марковић је виђен као неко ко је

„наоружан самопоуздањем у ‘науку’ као извор свих знања и вриједности, што је било типично за источне интелектуалце друге половине 19. вијека, и који је успио да сабере огромну количину и интензитет социјалистичког рада у својих двадесет осам година живота“ (McClellan, 1964).

Као одговор на дисфункционално стање друштва, Марковић предлаже низ мјера које би довеле до реформе друштва. Фокус је ставио на задруге, као облик колективног власништва и удруженог рада, јер су представљале алтернативу капиталистичкој експлоатацији. Марковић је у њима видио могућност за правичну распојелу добити, подстицање солидарности и јачање економске независности народа. Као заговорник децентрализације и учешћа народа у доношењу одлука, предлагао је да се умјесто централизоване и корумпиране власти, формира модел народне самоуправе, у којој би локалне заједнице имале активну улогу у управљању сопственим животом. Марковић је вјеровао да је просвјета основни предуслов за напредак друштва и борбу против социопатолошких појава. Истицао је да само образовани народ може критички посматрати своју стварност и борити се за правду. Ово је посебно било важно у времену када су политичке и економске елите жељеле да задрже власт контролом и неписменошћу народа. Коначно, Марковићева визија друштвеног препорода обухвата изградњу демократског, праведног и солидарног друштва гдје ће сваки појединац имати равноправан положај и прилику за развој. Вјеровао је да без друштвене правде и моралне одговорности није могућ трајан напредак.

ДИСКУСИЈА – МАРКОВИЋЕВА ВИЗИЈА И САВРЕМЕНЕ СОЦИОЛОШКЕ ТЕОРИЈЕ ДЕВИЈАНТНОСТИ

Упоређујући Марковићеву анализу са модерним теоријама социјалне патологије, попут структурног функционализма или конфликтне парадигме, уочавају се значајне сличности. Као и у Мертоновој теорији аномије Марковић полази од тезе

да друштвени поредак ствара услове у којима појединци не могу достићи културно пожељне циљеве легитимним средствима. Друштвени систем је виђен као извор социјалне патологије и стога је уследила Марковићева критика корумпираних администрација и бирократије, наглашавајући да није довољно кажњавати појединце ако је сам систем болестан. Слично томе, Мертон у својој теорији аномије указује да друштвене структуре могу подстицати асоцијално понашање онда када постоји несразмјера између културних циљева и институционалних средстава за њихово постизање. У том смислу, Марковићеве описи социопатолошких појава у 19. вијеку могу се тумачити као конкретна илустрација Мертоновог каснијег теоријског модела. Марковић је своје ставове градио у публицистичко-политичком стилу, истичући моралне и историјске примјере и тражио је рјешење у обнови народних институција, док је Мертон користио аналитички и систематичан социолошки приступ, класификујући реакције појединаца (конформизам, иновација, ритуализам, повлачење, побуна). Марковић нуди нормативни пројекат, а Мертон објашњава механизам друштвено неприхватљивог понашања. Иако се често повезује са марксизмом, Марковић није био „чист“ слиједбеник Марксове мисли, већ је њене елементе адаптирао на специфичне прилике српског друштва. И Маркс и Марковић тежили су праведнијем друштву без експлоатације. Док Маркс говори о друштву без класа, Марковић наглашава значај словенске општине и задруге, гдје је заједница обезбјеђивала основне животне потребе свих чланова. У томе је препознавао темеље солидарности и узајамности. Маркс полази од историјског материјализма и нужних развојних фаза (феудализам, капитализам, социјализам), док је Марковић сматрао да Србија може да прескочи капитализам и да се развије на темељима сопствених народних установа. За Маркса је традиција терет, а за Марковића – ресурс.

Дакле, Маркс, Мертон и Марковић дијеле заједничку идеју да се друштвена неправда и социопатолошке појаве не могу разумјети ако се анализирају само индивидуалне слабости, већ је потребно проучити саме институције и структуру друштва. Док је Маркс понудио историјско-материјалистички оквир, а Мертон социолошку теорију аномије, Марковић је спојио социјалистичку критику са локалним традицијама словенске општине и задруге. Због тога можемо рећи да је Марковић био социјалиста надахнут марксизмом, али уједно и претеча модерних социолошких тумачења друштвених аномалија, блиских Мертоновом концепту структурне аномије.

ЗАКЉУЧАК

Светозар Марковић у свом дјелу *Србија на истроку* пружа дубоку анализу социопатолошких појава које не види као индивидуалне преступе, већ као последицу неправедних структура моћи и социјалне неједнакости. Његова критика није деструктивна, већ конструктивна: она упућује на потребу за реформама, просвјешћавањем и учешћем народа у обликовању друштва. Кроз критику политичке корупције, социјалне неправде и моралне ерозије, он гради визију друштва заснованог на солидарности, образовању и демократској самоуправи. Његово дјело остаје значајан прилог развоју друштвене мисли у Србији и трајни изазов за истраживаче и реформаторе савременог доба. Анализирајући спектар оваквих појава у овом његовом дјелу, показује се да је

његова критика друштва 19. вијека дубока, свеобухватна и актуелна и у савременом контексту. Описане политичке аномалије као што су ширење бирократије без одговорности, корупција и злоупотреба положаја доводиле су до слабљења институција и губитка повјерења грађана у систем. Марковић је упозоравао на опасност од система у коме власт постаје само средство за личну корист, што је и данас један од најчешћих узрока друштвених криза. Друштвена дисфункционалност коју је Марковић уочавао – дубоке класне подјеле, експлоатација сиромашних и манипулација масама – огледала се у повећању социјалне нестабилности и конфликта, а истовремено је била и посљедица економских неправди. Он је са посебним нагласком указао на распад традиционалних облика солидарности, као што су задруге, што је довело до повећане неједнакости и сиромаштва. Овај процес је дубоко утицао на свакодневни живот већине народа и отежао изградњу праведног друштва. Морална ерозија, како је Марковић указао, најтежи је проблем јер погађа темељне вриједности које држе заједницу. Губитак солидарности, лицемерје у јавном животу и површно родољубље доводе до крхкости друштвених односа и појачавају друштвене патологије. Управо зато Марковићева визија друштвеног препорода, заснована на просвијећивању, народној самоуправи и економској солидарности, представља важан путоказ ка могућем рјешењу. Упоредна анализа са савременим социолошким теоријама показује да Марковићева критика није само историјски документ већ да носи универзалне поруке о природи друштвене патологије, посебно о системским узроцима корупције и неправде. Његова свијест о томе да друштвене институције морају бити праведне и одговорне како би друштво било стабилно, актуелна је и данас. На крају, ово дјело подсећа на важност сталне етичке и друштвене одговорности свих чинилаца друштва.

Biljana Č. Milošević Šošo¹
University of East Sarajevo,
Faculty of Philosophy, Department of Sociology
Pale (Republic of Srpska – Bosnia and Herzegovina)

SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF SOCIO-PATHOLOGICAL PHENOMENA IN SVETOZAR MARKOVIĆ'S WORK *SERBIA IN THE EAST*

(Translation *In Extenso*)

Abstract: In 19th-century Serbia, on the eve of modernization processes, a critical voice emerged pointing to the social, political, and moral deviations of the new order. One of the most significant representatives of this perspective was Svetozar Marković. His work *Serbia in the East* represents a political and sociological treatise, but also a sharp critique of the injustices and dysfunctions of Serbian society after its liberation from the Ottoman rule. The aim of this paper is, through the application of content analysis and a sociological theoretical framework, to systematize the socio-pathological phenomena described in the work and to present Marković's reform proposals and vision of social transformation. The analysis shows that his insights remain relevant today, serving as a framework for understanding systemic deviations and the need for ethical responsibility.

Keywords: social pathology, sociological analysis, Svetozar Marković (1846–1875), *Serbia in the East*

INTRODUCTION: HISTORICAL AND SOCIAL CONTEXT OF THE WORK

In the second half of the 19th century, Serbia underwent the transition process from feudal to civil society. That period was one of the most significant periods in the history of Serbian people, characterized by the process of liberation from the centuries-long Ottoman rule and intensive changes in the political, social and economic system. The people's expectations were great: they were promised equality, liberty and justice. However, instead of it, a new elite was established that usurped power and used state resources for its own benefits. Social differences were not abolished at all, but just assumed new forms. In this period, Serbia was at the crossroads between traditional values and new European ideas

¹ milosevic_biljana@yahoo.com; <https://orcid.org/0000-0003-3533-2980>

coming together with the modernization of the state and society. This period was also characterized by the abrupt development of bureaucracy, the formation of a new elite, social injustices and numerous challenges which will lead to the emergence of various forms of socio-pathological behaviour in Serbian society (Čalić, 2004). It was in this context that Svetozar Marković (1846–1875) emerged – a socialist, journalist and political thinker who insisted on the necessity of deep social changes (Skerlić, 1910). His work *Serbia in the East* was written in 1872 as a critique of the political and economic system, but also as a vision of society based on justice, education and people's self-government. Svetozar Marković's works and thoughts assume special importance because they represent one of the first attempts to approach systematically and critically the analysis of these phenomena. Svetozar Marković, born in Zaječar in 1846, came from the family in which cultural and patriotic values were fostered from his early childhood. His youth coincided with a turbulent period when the ideas of national liberation, social justice and equality gained more space in public life. He was educated in Russia and West Europe, where he was exposed to the influences of socialist and democratic ideas which substantially shaped his critical attitude towards social circumstances in Serbia. Marković was not only a thinker but also an active participant in political life, dedicated to the struggle against injustice, corruption and irregularities he recognized as a barrier to progress and social revival. His best-known work, *Serbia in the East*, is a deep and sharp critique of the state in society of that time. In it, Marković analyzes political, economic, social and moral deviations which are, in his opinion, systemically woven into the structure of society and lead to its decline. This work may be considered one of the first attempts at a sociological analysis in Serbian thought and as a foundation for the development of critical theories of society. On the basis of *Serbia in the East*, this paper aims to show and analyze the main forms of social pathology manifesting in Serbian society of that time, as well as to give an insight into Marković's model of social revival as a potential solution to overcoming them. In addition, in this paper we will compare Marković's approach to modern theories of social pathology in social sciences in order to emphasize its relevance for today's circumstances as well. Methodologically speaking, the paper will combine the historical-sociological analysis of Marković's test with a critical approach to the theories of social deviations and social structures. With this approach, we will try to show how the presented socio-pathological phenomena in the 19th century were a reflection of deeper structural problems and how adequate theoretical perspectives will help to understand and prevent them.

THEORETICAL POSTULATES OF SOCIO-PATHOLOGICAL PHENOMENA IN SOCIOLOGICAL AND MARKOVIĆ'S CONTEXT AND METHODOLOGICAL APPROACHES APPLIED

In the sociological theory, particularly in the sphere of social pathology, every behaviour implying a deviation from the accepted social norms is explained as socially unacceptable behaviour registered in some of the forms of socio-pathological action. Namely, these forms of behaviour are the characteristic of actions, attitudes or social phenomena that deviate from the usual, accepted norms and values in one society. These norms may be formal,

e.g., laws and regulations, but also informal, e.g., customs, moral and ethical norms. The existence of such phenomena, which are complex social phenomena, points to the existence of tensions, conflicts and instability in the social system. That is why their research is of exceptional relevance for understanding the way in which society functions, and for maintaining social order and mechanisms of social control. Socio-pathological formats may be individual (such as criminal behaviour), but also structural – when social institutions themselves function contrary to the interests of the majority. In Marković's analysis, social pathology is not limited to individual offenses, but it concerns entire systems. He points to corruption, inequality, institutional inefficiency and moral decadence as symptoms of deep social pathology. In that respect, his approach is closer to the modern critical sociological model. One of the first theoreticians who systemically approached the study of socio-pathological forms of behaviour was Émile Durkheim (1858–1917), who in his theory of social solidarity and the concept of anomie pointed out that abrupt social changes might lead to the weakening or loss of social norms, which resulted in the increase in these phenomena.

“The solidarity that arises from similarity is stronger with greater collective consciousness and smaller individuality of individuals. But as societies develop, this mechanical solidarity is replaced by an organic one, based on the division of labour and the mutual dependence of individuals. If division of labour is not regulated by moral rules, if each function is not given its own specific place and its own limitations, there arises the state of anomie. That is when the relations between functions remain undetermined and, therefore, conflicts and crises arise.” (Durkheim, 1972, pp. 104-370)

In these terms, anomie denotes the state of a “norm gap” in society in which individuals are no longer certain what behaviour is acceptable. This concept proves particularly relevant in times of rapid social and economic transformations, such as the period in which Marković lived. Robert Merton (Robert King Merton, 1910–2003), continuing Durkheim's thought, developed the theory of anomie that is particularly focused on the conflict between cultural goals and available legitimate means for their achievement. He states that when individuals or groups in society are unable to achieve expected goals through legitimate means, they may resort to pathological strategies – from innovation and ritualism to withdrawal or rebellion. This model ensures understanding different forms of socio-pathological behaviour as a response to structural inequalities in society.

“Social and cultural structure produces pressure on individuals within that structure to exhibit deviant behaviour. When the cultural emphasis on the goals of success is separated from the legitimate means of achieving them, a tension develops that leads to anomie. Different forms of adaptation – conformity, innovation, ritualism, withdrawal and rebellion – represent alternative ways of responding to this pressure.” (Merton, 1979, pp. 186-187).

Karl Marx (1818–1883) and the Marxist school bring a different perspective, where forms of social pathology are not individual deviations, but a reflection of deeply rooted social injustices and class conflicts. While Durkheim or Merton perceive social pathology mainly as a deviation of an individual or a group from accepted social norms, Marx indicates that it must be understood within structural injustices and class relations. Any form

of socio-pathological behaviour is understood not as an individual mistake, but as a symptom of deeply rooted social inequality. According to Marx, the capitalist system generates inequalities and exploitation, which leads to social tensions and such phenomena that are actually the consequence of structural injustice. The Marxist theory places an emphasis on social and economic conditions shaping the behaviour of individuals and groups, looking at deviation as a symptom of social fault and not as an isolated phenomenon. In *The Communist Manifesto*, Marx and Engels (Friedrich Engels, 1820–1895) emphasize the following:

“The history of all hitherto existing society† is the history of class struggles. The conditions for the existence of the ruling class are the conditions for the survival of every society up to now. The exploitation of one class by another is the common mark of all past centuries.” (Marx & Engels, 1946, p. 7)

By this, they indicate that injustice and exploitation are built in the social systems themselves and that the phenomena such as poverty, rebellions or crime are actually an expression of these structural contradictions. Similarly, in *Das Kapital*, Marx explains that injustice is in the essence of the capitalist system:

“The secret of primitive accumulation is that one part of society is freed from the means of production, while another part appropriates them. This expropriation of the masses by the few is the starting point of the capitalist mode of production.” (Marx, 1947, p. 668)

Here, it is clearly emphasized that socio-pathological action is not an “individual deviation” but a consequence of structural injustices – from exploitation of workers to the systemic preservation of poverty. Therefore, the Marxist analysis perceives pathological actions as a social symptom and not as an isolated phenomenon, stressing that their source is in economic relations and class conflicts.

In the analysis of Svetozar Marković’s work *Serbia in the East*, the approach to socio-pathological phenomena is taken through the prism of these theoretical formulations, whereas we will emphasize his early Marxist orientation and the critical attitude towards political and economic structures. Marković does not see deviations in behaviour as an individual fault, but as a systemic problem that is a consequence of corrupted bureaucracy, unfair economic relations and the moral decline of society on the whole. His analysis points to the interrelation of political, social and economic deviations, which is an important contribution to understanding social problems in a broader context.

In that respect, in the following chapters of this paper we will use this theoretical framework in order to understand more deeply the character and causes of socio-pathological phenomena in 19th-century Serbia, as well as their consequences to social life and possibilities for social revival. In addition to the use of the qualitative analysis for the work *Serbia in the East*, with a particular focus on the parts describing deviant phenomena, referential historical sources and comments of the modern interpreters of Svetozar Marković’s works will also be included. The descriptive-analytical method will be used, as well as the comparative approach in the comparison to modern concepts of social pathology.

Analysis of socio-pathological phenomena in the work Serbia in the East

In this part of the paper, we will dedicate our attention to essential social anomalies identified by Svetozar Marković in Serbian society of the second half of the 19th century. His critique has a broad range – from political, via social and economic, to moral problems, which he sees as related and cause-and-effect ones. The 19th century in Serbia was characterized by intensive social, political and economic changes which largely determined the country's development and the conditions in which numerous socio-pathological phenomena would be formed. That period covers the time from the beginning of the First Serbian Uprising in 1804, via gaining autonomy to the final liberation and establishment of the modern state. All these changes also brought a number of challenges affecting the way in which society functioned. During the Ottoman rule, Serbia was part of the large empire whose central power was weak in the provinces. Local administrators and officials often used their position, which left deep traces of corruption and injustice in Serbian society. The First and the Second Serbian Uprisings were attempts at liberation from this system, but the liberated territories remained for a long time under Turkey's economic and political influence. After the Congress of Berlin in 1878, Serbia was formally recognized as an independent state, which led to the formation of new state institutions and centralized power. However, this period was not free from problems – progress was accompanied by increasing bureaucratization, the emergence of political corruption and social tensions. The new Serbian elite, which was formed in the 19th century, consisted of civil servants, landowners, merchants and intellectuals. This stratum of society began controlling substantial part of economic and political resources. However, instead of acting as a driver of modernization and social justice, this elite frequently worked solely for its own interests, using its position for personal gains. Such acts largely contributed to the creation of deep social inequalities and social tensions. Peasantry and the working class, which accounted for the majority of the population, were often the object of exploitation and manipulation by the new elite. The political life in 19th-century Serbia is characterized by a fierce struggle between conservative and liberal parties, as well as by internal conflicts within the same political groups. This pluralism resulted in political instability, which facilitated the spread of clientelism, favouritism and corruption. The centralization of power in the hands of individuals or political elites led to the weakening of local control mechanisms and citizens' participation in governance. Such a situation opened the space for the use of position and the absence of accountability, which was emphasized by Marković and other critics as one of the biggest problems of the society of that time. The economic development of Serbia at that time was slow and uneven. The traditional village cooperative, as an important form of economic organization, began to dissolve under the influence of capitalist relations and land privatization. The newly-formed bourgeoisie increasingly assumed control over economic resources, which led to more intense social inequalities. This state of affairs caused growing dissatisfaction of poorer strata, which led to increasing social tensions and caused the emergence of deviant forms of behaviour, such as resistance, rebellions and social instability. In the context of political deviations, Marković sharply criticizes the bureaucratic apparatus which developed after the liberation from the Turkish rule. That

apparatus functioned by the principles of nepotism, party loyalty and personal gains. He indicated that authorities no longer served the people, but the interests of a narrow political and bureaucratic elite. Civil servants, who were supposed to serve the people, became arbitrary and very often corrupt. Instead of serving public good, politics became the means of gaining power and privileges.

“Thus, masters in Serbia disappeared before becoming noblemen or feudal lords. ‘berat-holders’ or ‘district rulers’, as they had originally intended, and they were immediately replaced by the unrestricted monarchist government which quickly introduced the bureaucratic system. The bureaucratic network of power covered the whole of Serbia. No specific person could even move without the permission of such power; and its rule was felt everywhere and in every place.” (Marković, 1872a, p. 141)

Therefore, one of the central lines of criticism in the aforementioned work relates to the way the state administration functioned after liberation from Turkish rule. Instead of society of free and equal citizens, Marković perceives a new class of officials and politically privileged ones, who use power as a means of personal enrichment and strengthening of power. In this manner, he illustrates how bureaucracy lost its original meaning as a servant to the people and how it became the means of preserving the power of all those who control it. This state of affairs led to inefficiency and the absence of accountability, constituting a political anomaly as a fundamental problem he tried to reveal and, subsequently, to offer a solution to it. Marković criticizes European bureaucracy which was adopted by Serbia regardless of national customs and which separated the people from the authorities. Power became the means of oppression and not of public good. For the sake of comparison, in modern times, even with the modernized state administration, there is still an issue of mistrust in institutions, slow administration, corruption and the feeling that laws serve civic servants rather than citizens. Marković observed the existence of social and economic injustice in Serbia of the time. Another important thesis of Marković’s is that the liberation from the Turkish rule created an illusion of freedom, while in reality a new type of subordination was established. Society was divided into the wealthy ruling class and a large number of disenfranchised peasants and workers. A new social division was made: bureaucracy, politicians and the rich on one side, and the poor, peasant people on the other. The land and state institutions become the property of a new elite, which continues to exploit the people’s labour. Economic inequality, according to Marković, is not a natural phenomenon but a result of the unfair order and systematic exploitation. He points to the fact that large economic differences lead to social dissatisfaction, apathy and cultural stagnation.

“At that time no one even thought that to maintain order in a society, it was necessary for its members to respect that order, to be convinced of its fairness, and to feel its benefits. That is why it is, first of all, essential that all relations in society should be based on justice – they should be moral. And how is it possible to have morality in the people if one is a bully and the other one is a slave – if one is an owner, and the other one a subject?” (Marković, 1872a, p. 194)

This observation of the sudden growth of individual wealth that was not in line with the work of those individuals, but with their ability to appropriate the fruits of the labour

of the others, can be compared to today's large economic disparities, as the gap between a small number of very wealthy individuals and the majority struggling with low incomes is obvious. Labour is not the main source of well-being, but is often a form of privilege and market speculation. Apart from political and economic injustices, Marković in particular emphasizes amorality as a consequence of the new social order. Materialism, bureaucratic morality, hypocrisy and individualism replace the former values of togetherness, honesty and solidarity. He describes bureaucracy as a class that has "lost its moral connection with the people". Instead of the ethical ideal of serving the community, a new morality emerges – the morality of self-interest, which, according to Marković, leads to the destruction of national consciousness and integrity. He criticized Western civilization, which measures success by wealth and external splendour, while neglecting morality and social justice. The same critique may also refer to today's consumer society and the "culture of appearance", which is dominated by utilitarian morality.

"And the class that controlled money, this main tool of production in peasant economy, tried with the clearest conscience to make the best use of the scarcity of money and to charge for its 'services'. Such merchant notions in economic relations had a very bad influence on all social relations. In society, man's virtue was measured by the amount of money he disposed of. His rights in the municipality and at the assembly, respect by the authorities and the right in the courts – all these depended on his wealth. The more indebted the people became, the more a new type of aristocracy emerged: money owners, on whom both the entire internal state structure and the entire foreign policy of the Serbian state depended." (Marković, 1872a, pp. 117-118)

Here Marković diagnoses a cultural and value transformation here: society is no longer oriented towards the common good, but towards personal profit, influence and status. Comparing this state of affairs with the state of affairs in today's modern age, we observe that we have a society with moral anomie, where it is completely natural for a personal interest or benefit to be a primary motive for building interpersonal relationships. Society in which the aforementioned motives are pronounced, is anomic in the form as also seen by Fromm (Erich Fromm, 1900–1980; see Milošević Šošo, 2018, p. 842). This leads to the loss of social solidarity and the creation of a spiritually empty bureaucratic community. The erosion of morality is also reflected in the attitude towards education, culture and public good.

"And by civilization they meant those institutions, customs, and ways of life that existed among the civilized peoples of Europe at that time. They did not understand that those external forms of civilization, in which they saw all civilization – were only forms that changed and developed in all nations and that were completely different in different nations. Some or, in fact, most of those civilized forms, customs and ways of life were had already become tiresome even to those nations in which they had originated. At that time and previously, European nations stood up with all their force to destroy them, just when the young Serbian nation began adopting them. They cannot understand that the foundation of every civilization is – developed thought and developed feeling. It first gives man knowledge, i.e., power to perfect his material culture or means for material wellbeing, while together they give man power to perfect his spiritual culture, i.e., to perfect all his personal traits and all social relations, without which material culture is either impossible or rather uncertain." (Marković, 1872a, pp. 118-119)

Education, according to Marković, is not merely a means of cultural elevation, but also the key weapon in the struggle against social injustice. He calls for the development of the educational system that will be available to everyone, particularly to peasants as the bearers of production and traditional moral strength. Western theoreticians also see Marković as someone

“armed with confidence in ‘science’ as a source of all knowledge and values, which was typical of Eastern intellectuals in the second half of the 19th century, someone that succeeded in accumulating a huge quantity and intensity of socialist work in only twenty-eight years of his life” (McClellan, 1964).

In response to the dysfunctional state of society, Marković proposes a number of measures that would lead to the reform of society. He focuses on cooperatives as a form of collective ownership and joint work because they were an alternative to capitalist exploitation. In them, Marković saw the possibility for fair distribution of profits, encouragement of solidarity and strengthening people’s economic independence. As an advocate of decentralization and people’s participation in decision-making, he proposed, instead of centralized and corrupted authorities, the formation of a model of national self-government in which local communities would play an active role in governing their own life. Marković believed that education was the main prerequisite of society’s progress and struggle against socio-pathological phenomena. He emphasized that only an educated nation could see its reality critically and fight for justice. This was of particular significance at the time when political and economic elites wanted to keep power through control and illiteracy of the people. Finally, Marković’s vision of social revival includes the construction of democratic, fair and solidary society in which every individual would have an equal position and opportunity for development. He believed that permanent progress was not possible without social justice and moral accountability.

DISCUSSION – MARKOVIĆ’S VISION AND MODERN SOCIOLOGICAL THEORIES OF DEVIANCE

Comparing Marković’s analysis with modern theories of social pathology, such as structural functionalism or the conflict paradigm, it is possible to observe significant similarities. Just as Merton in his theory of anomie, Marković starts from a thesis that the social order creates conditions in which individuals cannot achieve culturally desirable goals by legitimate means. The social system is perceived as a source of social pathology and, thus, Marković’s critique of corrupted administration and bureaucracy followed, stressing that it was not sufficient to punish individuals when the system itself was ailing. Similarly, in his theory of anomie Merton points out that social structures may encourage asocial behaviour when there is a disproportion between cultural goals and institutional means for their achievement. In that respect, Marković’s descriptions of socio-pathological phenomena in the 19th century may be interpreted as a specific illustration of Merton’s later theoretical model. Marković built his attitudes in a journalistic/political style, highlighting moral and historical examples and seeking a solution in the renewal of national institutions, while

Merton used an analytical and systematic sociological approach, classifying the reactions of individuals (conformism, innovation, ritualism, withdrawal, rebellion). Marković offers a normative project, while Merton explains the mechanism of socially unacceptable behaviour. Although often associated with Marxism, Marković was not a “pure” follower of Marx’s thought, but he adapted its elements to the specific circumstances of Serbian society. Both Marx and Marković strived towards fairer society without exploitation. While Marx spoke of classless society, Marković emphasized the importance of the Serbian municipality and cooperative, where the community provided for all the basic life needs of all of its members. In it, he recognized the foundations of solidarity and reciprocity. Marx’s starting point was historical materialism and necessary development stages (feudalism, capitalism, socialism), while Marković believed that Serbia could skip capitalism and develop on the foundations of its own national institutions. To Marx, tradition is a burden, while to Marković, it is a resource.

Therefore, Marx, Merton and Marković share a common idea that social injustice and socio-pathological phenomena cannot be understood if only individual weaknesses are analyzed, but it is also necessary to examine the institutions themselves and the structure of society. While Marx offered a historical-materialist framework and Merton his sociological theory of anomie, Marković connected the socialist critique with the local traditions of the Slavic municipality and cooperative. That is why we can say that Marković was a socialist inspired by Marxism, but at the same time the predecessor of modern sociological interpretations of social anomalies close to Merton’s concept of structural anomie.

CONCLUSION

In his work *Serbia in the East*, Svetozar Marković offers a profound analysis of socio-pathological phenomena which he does not perceive as individual offenses, but as a consequence of unfair structures of power and social inequality. His critique is not destructive but constructive: it points to the need for reforms, enlightenment and participation of the people in the formation of society. By criticizing political corruption, social injustice and moral erosion, he builds a vision of society based on solidarity, education and democratic self-government. His work remains a significant contribution to the development of social thought in Serbia and a permanent challenge to researchers and reformers of modern times. The analysis of the range of these phenomena in his work shows that his critique of society of the 19th century is profound, comprehensive and relevant in today’s context as well. The described political anomalies, such as the spread of bureaucracy with no responsibility, corruption and abuse of position, led to the weakening of institutions and the loss of citizens’ trust in the system. Marković warned of the danger from the system in which power became merely an instrument for personal benefits, which is still one of the most common causes of social crises even today. The social dysfunction observed by Marković – deep class divisions, exploitation of the poor and the manipulation of the masses – was reflected in the increasing social instability and number of conflicts, while at the same time it was the consequence of economic injustices. With a particular emphasis, he pointed to the dissolution of traditional forms of solidarity, such as cooperatives, which led to increasing inequality and poverty. This process profoundly affected the everyday life

of the majority of people and compounded the construction of just society. Moral erosion, as indicated by Marković, was the worst problem because it affected the fundamental values supporting a community. The loss of solidarity, hypocrisy in public life and superficial patriotism lead to the fragility of social relations and intensify social pathologies. That is exactly why Marković's vision of social revival, based on enlightenment, people's self-government and economic solidarity, is an important guideline towards a potential solution. The comparative analysis with modern sociological theories shows that Marković's critique is not only a historical document, but it also sends universal messages about the nature of social pathology, particularly the systemic causes of corruption and injustice. His idea of social institutions having to be just and responsible for the sake of stable society is still valid today. Finally, this work reminds of the importance of permanent ethical and social responsibility of all factors of society.

REFERENCES/ЛИТЕРАТУРА

- Čalić, M. Ž. (2004). *Social History of Serbia 1815–1941*. Beograd: Clio. [In Serbian]
- Durkheim, É. (1972). *The Division of Labor in Society*. Beograd: Prosveta. [In Serbian]
- Jovanović, S. (2009). *Political Ideas in 19th-Century Serbia*. Novi Sad: Matica srpska. [In Serbian]
- Marković, S. (1872/2010). *Serbia in the East* (facsimile edition). Beograd: Dereta. [In Serbian]
- Marković, S. (1872). *Serbia in the East*. Novi Sad: Serbian Literary Cooperative. [In Serbian]
- Marković, S. (1975). *Principles of Political Economy, or The Science of National Welfare*. Beograd: Nolit. [In Serbian]
- Marx, K., Engels, F. (1946). *The Communist Manifesto*. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- Marx, K. (1947). *Capital*, Vol. I. Beograd: Kultura. [In Serbian]
- McClellan, W. (1964). Svetozar Marković and the Origins of Balkan Socialism. *Slavic Review*, 25 (1), 162–164. Princeton: Princeton University Press. DOI:[10.2307/2492664](https://doi.org/10.2307/2492664). Available at: <https://www.cambridge.org/core/journals/slavic-review/article/abs/woodford-d-mc-clellan-svetozar-markovic-and-the-origins-of-balkan-socialism-princeton-princeton-university-press-1964-pages-xi-308-750/C87FF18F153CAE9459CB77251F3519F1>
- Merton, R. K. (1979). *On Theoretical Sociology*. Zagreb: Naklada CDD. [In Serbian]
- Milošević Šošo, B. (2018). Personal interest or benefit – a need of a contemporary man. *Sociološki pregled*, 52 (3), 832–856. DOI:[10.5937/socpreg52-18714](https://doi.org/10.5937/socpreg52-18714).
- Perović, L. (1985). *Serbian Socialists of the 19th Century. Book Two: The Ideas and Movement of Svetozar Marković*. Beograd: Rad. [In Serbian]
- Skerlić, J. (1910). *Svetozar Marković: His Life, Work and Ideas*. Beograd: Geca Kon. [In Serbian]